

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2004 [2005]	R. XLVIII (LXI)	T. 2 (23) Cz. I	s. 63–75
------------	--	-------------------------	--------------------	-----------------------	----------

Elżbieta TURSKA

Poczucie kontroli a zmiana czasu realizacji planów życiowych osób bezrobotnych

Plany życiowe jako istotny warunek działania celowego

Świadomy poziom funkcjonowania człowieka jest aktywnością intencjonalną, zamierzoną, dowolnie wybraną, zorientowaną na cel, planową i kontrolowaną, a sam człowiek jest jej aktywnym podmiotem.

Jednym ze skutecznych warunków świadomego działania jest **plan** – stawia on na cel, ukierunkowuje i organizuje czynności, stanowi podstawę kontroli procesu działania i oceny jego wyniku.

Niezbędnym warunkiem tworzenia i realizowania planów jest zdolność skupienia w każdym działaniu trzech wymiarów czasowych: przeszłości, teraźniejszości oraz przyszłości, stanowiących temporalną strukturę Ja. Poszczególne wymiary mogą mieć różne znaczenie dla różnych osób, jednak wszystkie spełniają ważną rolę w każdym rodzaju działania człowieka. Przeszłość jest dla jednostki doświadczeniem, z którego czerpie ona informacje niezbędne do obecnych działań i do przewidywania na przyszłość. Teraźniejszość to aktualne działania i przeżycia; dzięki niej jednostka realizuje swoje cele i wizje „tu i teraz”. Równocześnie obecne życie człowieka skierowane jest ku przyszłości.

Skierowanie się ku przyszłości A.H. Masłow (1954) nazywa dążeniem do rozwoju, K. Obuchowski (1985) stwierdza, że podporządkowanie

„aktualiów” przyszłości stwarza w pełni autonomię psychiczną jednostki, J. Kozielecki (1983), proponując transgresyjną koncepcję człowieka, przypisuje mu jako centralną cechę potrzebę wyjścia poza siebie i przekraczania własnych granic, co może być urzeczywistnione w czasie przyszłym. Tendencja ta, nazwana transgresją, stanowi napęd aktywizujący całą osobowość.

Dzięki zdolności człowieka do tworzenia planów jego prospektywna aktywność przebiega w sposób podporządkowany określonym zamiarom i intencjom oraz pozwala na zrealizowanie upragnionych celów. Jak stwierdza T. Mądrzycki (1996), intencjonalna aktywność człowieka najpełniej wyraża się w tworzeniu i realizowaniu planów.

Perspektywa przyszłościowa oznacza skierowanie procesów umysłowych, emocjonalnych i behawioralnych na stany antycypowane, istniejące na poziomie poznawczym w postaci celów do osiągnięcia i planów realizacyjnych. Cel jest konstruktorem kognitywnym, obrazem przyszłej, potencjalnej rzeczywistości, istniejącym obecnie na poziomie pojęciowym (Tomaszewski, 1976).

Jeżeli przyjmiemy, za T. Mądrzyckim (1996), że działanie stanowi zespół czynności, na które składa się planowanie, realizacja planu oraz ocena jego wykonania, to możemy stwierdzić, że plany regulują ludzkie zachowanie w szerokim tego słowa znaczeniu.

Plany i cele są jak gdyby dopełnieniem życia od teraz do jego zakończenia, dzięki nim człowiek staje się mniej uzależniony od zdarzeń i rzeczy, nie tylko adaptuje się do otoczenia, ale adaptuje również otoczenie do swoich kognitywnych standardów (Allport, 1961).

Skuteczna realizacja planu może być wartością samą w sobie, np. rzucenie palenia, napisanie książki, podjęcie pracy w wymarzonej zawodzie itp. Może ona również zwrotnie wpływać na kształtowanie obrazu siebie – zwiększać poczucie sprawstwa, wzmacniać wiarę we własne możliwości i zdolności, zwiększać poczucie kompetencji i skuteczności. Uprzednie pozytywne doświadczenie motywuje do podjęcia kolejnych działań – osiągnięte cele zwiększają oczekiwanie odnoszenia kolejnych sukcesów (Rotter, Hochreich, 1975). Dzięki realizacji swoich celów człowiek postrzega siebie jako system zdolny do snucia nowych planów i podejmowania wysiłków. Osiąganie celów jest motorem rozwoju na przestrzeni całego życia, a ogólna satysfakcja z życia zależy w dużym stopniu od tych właśnie osiągnięć.

Przeciwnie, niepowodzenie w osiągnięciu zamierzonego celu czy też w realizacji własnego planu może stać się przyczyną niezadowolenia, frustracji, poczucia niskiej wartości oraz może prowadzić do stanu bierności i apatii. Powtarzanie się niepowodzeń w tej samej dziedzinie działań najczęściej wywołuje trwałe efekty, które M. Seligman (1975) nazwał wyuczoną bezradnością. W. Schönplung (1985) zwraca uwagę, że na skutek niedoprowadzenia celu do końca, dochodzi do zmian w samoocenie („do niczego się nie nadaję”), do alienacji z nurtu życia społecznego, do drastycznych zmian

w systemie wartości czy nawet do prób samobójczych. Nieefektywność w stawianiu i realizacji celów może także wywoływać poczucie własnej nieskuteczności i być źródłem stresu prowadzącego do rezygnacji (Schönplung, 1985).

Wpływ bezrobocia na plany życiowe osób pozostających bez pracy

Praca jest ważnym warunkiem dobrostanu psychicznego. Jej utrata prowadzi do wielu negatywnych konsekwencji psychologicznych, bezrobocie pogarsza stan zdrowia psychicznego zdecydowanej większości osób pozostających bez pracy, rodząc liczne problemy natury emocjonalnej.

Autorzy, zajmujący się problemami kosztów ponoszonych przez osoby bezrobotne w związku z ich sytuacją, najczęściej zwracają uwagę na fakt, że osoba bezrobotna doświadcza braku zaspokojenia różnych ważnych potrzeb, towarzyszy jej utrata lub teoretyczna możliwość utraty: materialnych podstaw egzystencji, prestiżu, szacunku, zdrowia, szansy rozwoju, poczucia niezależności, poczucia bezpieczeństwa, kontroli nad własnym życiem (Bańka, 1992; Jahoda, 1982; Lipka, 1992; Popiołek, 1995; Ratajczak, 1995; Retowski, 1995 i in.).

Wielu badaczy zwraca uwagę na fakt, że negatywne skutki pozostawania bez pracy nasilają się z czasem, równocześnie czas zmniejsza przekonanie o własnych możliwościach wpływu na zaistniałą sytuację.

Można więc założyć, że sytuacja bezrobocia, niejasna wizja przyszłości i niepewne jutro w istotny sposób zaburzają przyszłościową perspektywę czasową, która stanowi podstawowy warunek tworzenia i realizacji planów życiowych człowieka (Zaleski, 1991; Mądrzycki, 1996).

Nieliczne w tym obszarze badania mają charakter pewnych dość ogólnych twierdzeń i przewidywań. I tak, Fryer, Mc Kenn (1987 za: Lipka, 1992) stwierdzili, że następstwem bezrobocia u wielu osób jest rezygnacja z planowania przyszłości, Heinemann (1982 za: Lipka, 1992) dowodzi, że spojrzenie bezrobotnych skierowane jest na teraźniejszość i przeszłość, nie obejmuje w ogóle przyszłości. Natomiast Opaschowski (1976 za: Lipka, 1992) zwraca uwagę, że wydłużający się czas pozostawania bez pracy w konsekwencji prowadzi do sytuacji zupełnego braku planów. Proces ten obejmuje cztery etapy:

- nadzieja na przyszłość;
- mocna orientacja na rodzinę;
- brak planów na przyszłość;
- brak jakichkolwiek planów.

Zgodnie z teorią R. Payne'a (1988), to właśnie niemożność planowania przyszłości, przerwanie i zniweczenie własnych strategii i planów, powodują negatywne konsekwencje psychologiczne. Złe samopoczucie psychiczne bezrobotnych wynika głównie z niemożności przewidywania przez nich przyszłości.

W badaniach empirycznych przeprowadzonych przez G. Koptas (1991) większość badanych bezrobotnych (63%) stwierdziła, że utrata pracy nie spowodowała u nich zmiany zamierzeń na przyszłość. Jednocześnie co trzecia osoba, która utraciła zatrudnienie, przyznała, że bezrobocie zmusiło ją do rezygnacji z ważnych planów życiowych. Plany te nieco częściej zmieniały kobiety niż mężczyźni (Koptas, 1991).

Warto zwrócić uwagę na specyficzny charakter związku pracy z planami życiowymi. Z jednej strony, praca stanowi istotny cel życiowy jednostki (czyli jest treścią jej planów życiowych), z drugiej strony – od faktu jej posiadania uzależniona jest zazwyczaj realizacja zdecydowanej większości pozostałych planów. Jeżeli więc praca stanowi zarówno treść, jak i podstawowy warunek realizacji planów życiowych, to niezwykle istotne staje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, co dzieje się z planami osób pozostających bez pracy? Czy plany stanowią istotny element świadomego działania jednostki, nie zmieniają się mimo zasadniczej zmiany sytuacji życiowej, czy też zmiana sytuacji powoduje zmianę planów? Jakie zmienne psychologiczne mają istotny wpływ na tę zmianę?

Atrybucje przyczyn bezrobocia – analiza dotychczasowych badań

Sytuacja bezrobocia podlega procesom atrybucyjnym. Wyniki prowadzonych w tym zakresie badań wskazują, że sposób jej interpretacji istotnie wpływa na podejmowane działania oraz rodzaj przeżywanych emocji. Dla wielu autorów typ atrybucji jest jednym z podstawowych czynników pośredniczących w psychologicznych efektach bezrobocia.

O ile problematyka planów życiowych osób pozostających bez pracy nie doczekała się wielu badań, o tyle rodzaj dokonywanych atrybucji stanowi czynnik, na który szczególną uwagę zwracają badacze zjawiska bezrobocia, podkreślając jego wieloraką funkcję:

K. Skarżyńska (1995), analizując związki między różnorodnymi zmiennymi psychologicznymi a przewidywaniem porażki na rynku pracy, zwróciła uwagę, że osoby częściej przewidujące, że nie znajdą pracy, częściej też deklarują, iż nie mają żadnego wpływu na to, co się dzieje w kraju, czyli częściej są to osoby zewnątrzsterowne (Skarżyńska, 1995).

F. Furnham (1988) badał różnice w wyjaśnianiu przyczyn bezrobocia wśród osób bezrobotnych oraz zatrudnionych, różniących się pod względem wieku, płci, wykształcenia i przekonań politycznych. Zakładał, że bezrobotni częściej szukają zewnętrznych wyjaśnień bezrobocia: społecznych, ekonomicznych, politycznych i fatalistycznych (szczęście, pech), niż osoby pracujące, podkreślające znaczenie czynników wewnętrznych (np. dyspozycje wewnętrzne, czynniki osobowościowe). Uzyskane rezultaty potwierdziły wcześniejsze założenia. Bezrobotni generalnie częściej dokonywali zewnętrznych atrybucji przyczyn bezrobocia i tendencja ta wzrastała w miarę przedłużającego się okresu pozostawania bez pracy. Ponadto ogólny poziom bezrobocia w kraju miał również wpływ na rodzaj dokonywanych atrybucji. Okazało się, że gdy liczba bezrobotnych wzrasta, nawet osoby pracujące zaczynają podkreślać znaczenie czynników zewnętrznych w wyjaśnianiu przyczyn tego zjawiska.

W badaniach przeprowadzonych przez I. Reszke (1993) na terenie Łodzi i Katowic respondentom zadawano pytanie: „Jak Pan(i) myśli, czy ktoś ponosi winę za bezrobocie w naszym kraju, czy nikt nie jest winien?”. Większość z nich wybrała odpowiedź „Ktoś ponosi winę” (76,5% w Łodzi i 67,5% w Katowicach).

Większość respondentów przypisała winę za powstanie i rozwój bezrobocia kolejnym ekipom rządzącym, czyli ich atrybucje miały charakter atrybucji wyraźnie zewnętrznych.

Wielu badaczy (Tiffany, Cowan, Tiffany, 1979; Skarżyńska, 1995; Seligman, 1975; Reszke, 1993; Retowski, 1995 i in.) prezentuje pogląd, iż przyczyn utraty pracy coraz częściej szuka się w czynnikach zewnętrznych wraz z przedłużającym się bezrobociem, co z kolei powoduje wzrost poczucia braku kontroli nad własną sytuacją i w konsekwencji utrwala zewnątrzsterowność.

Mechanizm ten wzmacniany przeżywanymi porażkami, niepowodzeniami i odrzuceniem ze strony kolejnych pracodawców może stanowić dla bezrobotnego swoisty „trening bezradności” (Seligman, 1975). Przebycie takiego treningu w konsekwencji prowadzi do przerzucenia odpowiedzialności za własne życie na czynniki zewnętrzne.

T. Retowski (1995) w badaniach mających na celu poznanie pozaekonomicznych czynników sprzyjających przedłużającemu się bezrobociu zwraca uwagę na fakt, że największą podgrupę długotrwale bezrobotnych (ponad 50%) stanowią jednostki bierne, o niskim poczuciu wewnętrznej kontroli, niezadowolone ze swojej sytuacji, nie podejmujące prawie żadnych działań, aby tę sytuację zmienić, a jednocześnie przekonane, że to głównie instytucje państwowe są odpowiedzialne za znalezienie dla nich pracy.

Porównując osoby długotrwale bezrobotne z osobami, które znalazły pracę po pewnym okresie bezrobocia, autor stwierdza, że subiektywny świat osoby aktualnie bezrobotnej to świat, na który ma się niewielki wpływ, który jest

mało przewidywalny, w którym to, co się dzieje, zależy bardziej od przypadku czy innych ludzi niż od samych bezrobotnych (Retowski, 1995).

K. Popiołek (1995) stwierdza, że osoba bezrobotna odczuwa zmniejszenie poczucia kontroli nad własnym życiem. Musi meldować się w określonym czasie w określonych miejscach, nie wolno jej wyjeżdżać w trakcie pobierania zasiłku, powinna wziąć to zajęcie, które jej się oferuje, czuje się też bezsilna wobec kolejnych niepowodzeń. Ma poczucie ograniczenia wolności, nie może bowiem robić tego, co chce i potrafi.

Niemniej istotne wydają się konsekwencje atrybucji bezrobocia w obszarze aktywności osób bezrobotnych związanej z poszukiwaniem pracy zarobkowej.

Wyniki badań przeprowadzonych przez T. Retowskiego (1995) wskazują, że ocena własnych szans znalezienia pracy bardzo wyraźnie rośnie wraz z ogólnym przekonaniem o panowaniu nad własnym losem, z ogólnym zadowoleniem z życia, spada zaś wraz z przekonaniem o beznadziejności podejmowania wysiłków mających na celu poprawę własnego losu.

Sposób interpretowania bezrobocia może prowadzić do różnych reakcji emocjonalnych. Przypisanie odpowiedzialności innym generuje gniew (szkoda wyrządzona miłości własnej). Przypisanie odpowiedzialności sobie generuje natomiast winę, wstyd lub dumę (Bańka, Derbis, 1995).

W podjętych badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy rodzaj umiejscowienia kontroli wzmocnień jest istotną zmienną wpływającą na zmianę planów życiowych osób bezrobotnych? Czy stwierdzony w analizowanych badaniach związek poczucia kontroli z określonym funkcjonowaniem osób bezrobotnych można zaobserwować również w obszarze zmiany planów życiowych osób pozostających bez pracy? Czy od przekonania o możliwości własnego wpływu na sytuację utraty pracy zależy również kierunek tej zmiany?

Wpływ poczucia lokalizacji kontroli wzmocnień (LOC) na zmianę planów osób bezrobotnych – prezentacja wyników badań własnych

W przedstawionych badaniach podjęto próbę rozpoznania wpływu LOC na zmianę planów życiowych osób pozostających bez pracy oraz na kierunek tej zmiany. Zwrócenie szczególnej uwagi na rolę LOC w sytuacji pozostawania bez pracy wynika z co najmniej dwóch ważnych powodów:

1. Wyniki badań empirycznych wskazują, że osoby bezrobotne charakteryzują się głównie zewnętrznym LOC.
2. Zewnętrzny LOC wskazywany jest przez badaczy jako istotna przyczyna bierności osób bezrobotnych utrudniająca im wychodzenie z tej sytuacji.

Dlatego też podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy przekonanie o możliwości kontrowalowania sytuacji stanowi istotny czynnik wpływający na zmiany w obszarze przyszłościowej perspektywy czasowej osób pozostających bez pracy? Czy w sytuacji bezrobocia wewnętrzny LOC sprzyja większej aktywności w tym obszarze? Czy wskazywana przez badaczy bierność osób bezrobotnych stanowi również specyficzną konsekwencję „zamrożenia” ich planów życiowych?

Przedmiot podjętych badań stanowiły plany ekonomiczne oraz plany edukacyjno-zawodowe. Kategorie oraz treść planów zostały wyłonione w wyniku badań wstępnych, i tak, plany ekonomiczne wiązały się z następującymi celami: usamodzielnienie finansowe, zapewnienie dostatniego życia swojej rodzinie, urządzenie swojego mieszkania, kupno mieszkania (domu), prowadzenie życia na odpowiednim poziomie materialnym, kupno samochodu. Natomiast plany edukacyjno-zawodowe obejmowały następujące cele: znalezienie satysfakcjonującej pracy, podjęcie lub kontynuowanie nauki, założenie własnej firmy, zdobycie dobrego stanowiska.

W badaniach – przeprowadzonych w 1999 roku – uczestniczyły 204 osoby bezrobotne z terenu województwa śląskiego.

Do pomiaru stopnia rozpiętości planów w czasie wykorzystano skalę szacunkową z arbitralnie ustalonymi kryteriami ocen.

Skala rozpiętości czasowej planów życiowych:

Do roku	Do 2 lat	Do 5 lat	Do 10 lat	Dłużej
0	1	2	3	4

Przedziały czasowe utworzono zgodnie z zasadą, że wraz z wybieganiem w coraz to odleglejszą przyszłość człowiek antycypuje i umieszcza swoje plany w większych przedziałach czasowych, natomiast w ramach bliższej przyszłości jest zdolny wyraźniej i dokładniej podzielić odcinki czasu i podobnie dokładnie umieścić w nich swoje plany.

Podstawowym schematem wykorzystanym w celu badania zmienności planów był schemat ANOVA i jego odmiany z powtarzanymi pomiarami zmiennej zależnej.

Pomiary dokonywane były na tej samej próbie badawczej. Okresy pomiarowe to sytuacja posiadania pracy oraz obecna sytuacja bezrobocia. W obu tych sytuacjach osoby badane dokonywały szacowania przewidywanego czasu realizacji ich planów życiowych, odpowiadając na dwa zasadnicze pytania ankiety: „W jakim czasie zamierza Pan(i) zrealizować dany plan życiowy?”; „W jakim czasie zamierzał Pan(i) zrealizować ten plan wtedy, kiedy posiadał Pan(i) pracę?”

Na podstawie zaprezentowanych rozważań teoretycznych założono, że:

1. Rodzaj umiejscowienia kontroli wzmocnień istotnie wpływa na rozpiętość czasową planów życiowych osób bezrobotnych.

2. W sytuacji bezrobocia osoby z zewnętrznym LOC wydłużą czas realizacji planów zgodnie z prezentowanym przekonaniem, że angażowanie się w określone działania realizacyjne nie ma większego sensu, ponieważ to, co się zdarza, nie zależy od tych działań. Plany będą realizowane dopiero wówczas, gdy sytuacja, w której się znaleźli, ulegnie zmianie.

3. Przekonanie, że zmiana sytuacji bezrobocia w znacznym stopniu zależy od działającego podmiotu (wewnętrzny LOC) będzie sprzyjało podejmowaniu działania i w konsekwencji znacznie mniejszej zmienności w zakresie czasu realizacji planów i zamierzeń.

Wyniki uzyskanych badań potwierdziły przyjęte założenia – umiejscowienie kontroli wzmocnień stanowi istotny czynnik wpływający na zmiany w obszarze przewidywanego czasu realizacji planów życiowych osób pozostających bez pracy. Zmiany okazały się istotne zarówno dla badanych planów ekonomicznych, jak i dla planów edukacyjno-zawodowych.

Celem określenia kierunku zmiany zastosowano test *t*-Studenta dla grup z wysokim (zewnętrzsterowni) oraz niskim (wewnętrzsterowni) poziomem LOC.

LOC a zmiana czasu realizacji planów ekonomicznych

Tabela 1

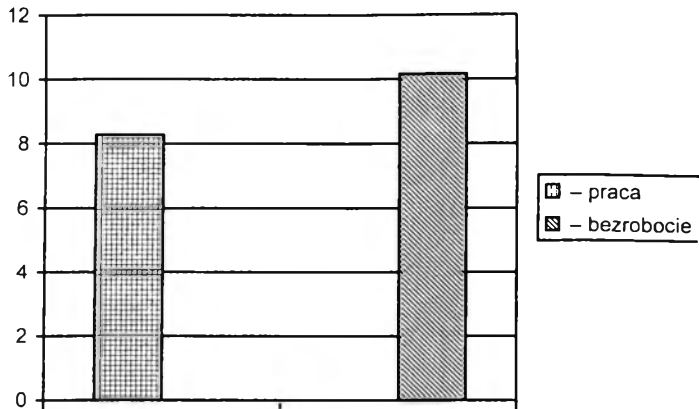
Statystyka opisowa grupy

Plany	LOC	<i>N</i>	Średnia	Odchylenie standardowe
Sytuacja posiadania pracy	niski	43	8,27907	4,71737
	średni	89	10,21348	3,61019
	wysoki	52	9,86538	4,28874
Sytuacja bezrobocia	niski	43	10,16279	3,62485
	średni	89	11,52809	3,59004
	wysoki	52	9,51923	3,92823

Tabela 2

Zmiana czasu realizacji planów ekonomicznych w grupach osób z niskim i wysokim LOC test *t*-Studenta ($\alpha = 0,05$)

LOC	<i>N</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	Sig. (2-tailed)
Niski	43	42	3,295	0,002
Wysoki	52	51	-1,044	0,302

Wykres 1. Zmiana czasu realizacji planów ekonomicznych w grupie osób z niskim LOC ($N = 43$)

Tabela 3

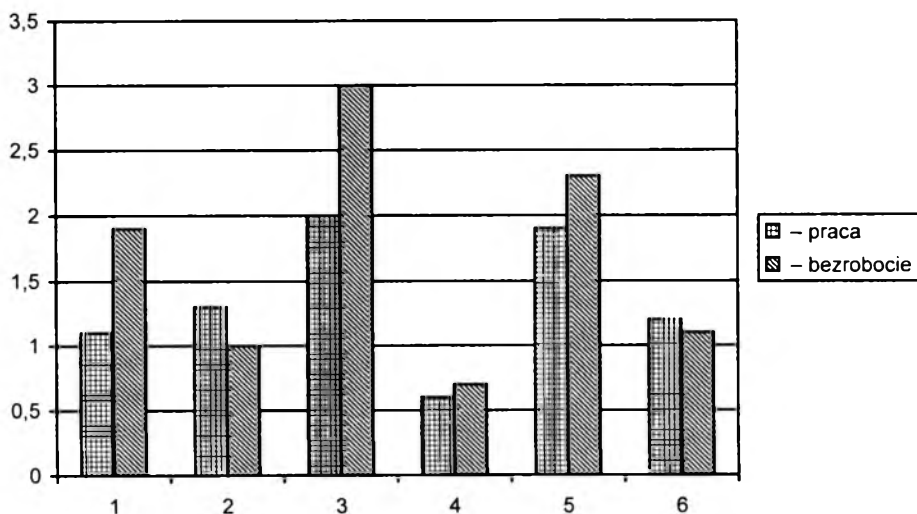
Zmiana czasu realizacji poszczególnych planów ekonomicznych w grupie osób z niskim LOC ($N = 43$)

Numer planu	Treść planu	Średnia (sytuacja pracy)	Średnia (sytuacja bezrobocia)	Zmiana (bezrobocie – praca)
1	urządzić swoje mieszkanie	1,9	1,1	-0,8
2	zapewnić dostatnie życie swojej rodzinie	1,0	1,3	-0,3
3	kupić mieszkanie (dom)	3,0	2,0	1,0
4	usamodzielić się finansowo	0,7	0,6	0,1
5	kupić samochód	2,3	1,9	0,4
6	prowadzić życie na odpowiednim poziomie materialnym	1,1	1,2	-0,1

Istotną zmianę czasu realizacji planów ekonomicznych w sytuacji bezrobocia stwierdzono w grupie osób z wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli – czas ten uległ wydłużeniu, plany zostały przesunięte w dalszą przyszłość.

Kierunek zmiany czasu realizacji poszczególnych planów ekonomicznych zachowuje pewną ogólną prawidłowość – osoby bezrobotne najszybciej chciałyby zrealizować plany o odległych celach, w najdalszą przyszłość odsuwane są natomiast plany wymagające nakładów finansowych.

Percepcja własnych planów jako zdecydowanie bardziej długoterminowych niż krótkoterminowych może stanowić swoisty mechanizm obronny pozwalający osobom bezrobotnym ochronić własną samoocenę oraz zachować poczucie skuteczności.

Wykres 2. Czas realizacji planów ekonomicznych w sytuacji posiadania pracy i w obecnej sytuacji bezrobocia w grupie osób z niskim LOC

LOC a zmiana czasu realizacji planów edukacyjno-zawodowych

Tabela 4

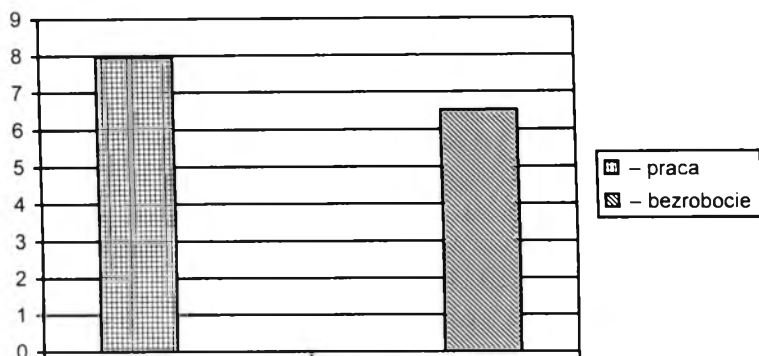
Statystyka opisowa grupy

Plany	LOC	N	Średnia	Odchylenie standardowe
Sytuacja posiadania pracy	niski	43	7,09302	3,73410
	średni	89	8,77273	3,01996
	wysoki	52	7,96154	3,40681
Sytuacja bezrobocia	niski	43	6,69767	2,38582
	średni	89	7,55682	2,77036
	wysoki	52	6,51923	3,23880

Tabela 5

Istotność zmiany czasu realizacji planów edukacyjno-zawodowych w grupach osób z niskim i wysokim LOC;
test *t*-Studenta ($\alpha = 0,05$)

LOC	N	t	df	Sig. (2-tailed)
Niski	43	-0,582	42	0,563
Wysoki	52	-3,035	51	0,004

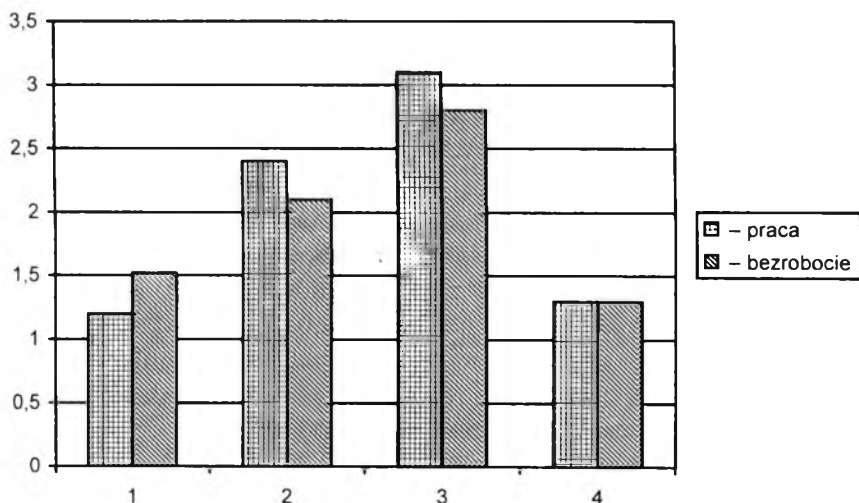

Wykres 3. Czas realizacji planów edukacyjno-zawodowych w grupie osób z wysokim LOC ($N = 53$) w sytuacji pracy i w sytuacji bezrobocia

Tabela 6

Zmiana czasu realizacji poszczególnych planów edukacyjno-zawodowych w grupie osób z wysokim LOC ($N = 53$)

Numer planu	Treść planu	Średnia (sytuacja pracy)	Średnia (sytuacja bezrobocia)	Zmiana (bezrobocie – praca)
1	znaleźć satysfakcjonującą pracę	1,5	1,2	0,3
2	kontynuować naukę	2,1	2,4	–0,3
3	założyć własną firmę	2,8	3,1	–0,3
4	zdobyc dobre stanowisko	1,3	1,3	0,0

Wykres 4. Czas realizacji planów edukacyjno-zawodowych w sytuacji pracy i w sytuacji bezrobocia w grupie osób z wysokim LOC ($N = 53$)

Istotna zmiana czasu realizacji planów edukacyjno-zawodowych nastąpiła w grupie osób z zewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli. Generalny kierunek zmiany jest jednak różny od zakładanego – czas realizacji planów edukacyjno-zawodowych w grupie osób zewnętrzsterownych w sytuacji bezrobocia uległ skróceniu. Interesujące wnioski wypływają z analizy zmiany czasu realizacji poszczególnych planów – istotnie skraca się jedynie czas związany z zamierzeniami kontynuowania nauki i założeniem własnej firmy.

Wyniki przeprowadzonych badań upoważniają do przyjęcia hipotezy o istotnym wpływie LOC na zmianę planów życiowych w obszarze ich czasu realizacji.

W sytuacji braku pracy istotnie wydłuża się **czas realizacji planów ekonomicznych** w grupie osób z **wewnętrznym LOC**, natomiast istotna zmiana **czasu realizacji planów edukacyjno-zawodowych** nastąpiła w grupie osób z **zewnętrznym LOC** – wbrew oczekiwaniom czas ten uległ skróceniu.

Warto zwrócić uwagę, że istotność oraz kierunek zmiany planów życiowych w grupach osób z różnym umiejscowieniem poczucia kontroli korelują w pewnym zakresie z wynikami analiz klinicznych (K i r c h l e r, 1985) dostarczających dowodów na temat pozytywnej zależności pomiędzy wewnętrznymi atrybucjami a zaburzeniami emocjonalnymi, obniżeniem samooceny i depresją. Można przewidywać, że w sytuacji bezrobocia, w której autonomia działania i możliwości realizacji planów obiektywnie ulegają znacznym ograniczeniom, uzależnianie sukcesów głównie od swoich możliwości paradoksalnie może obniżać aktywność i być przyczyną frustracji oraz zniechęcenia osób właśnie z wewnętrznym umiejscowieniem poczucia kontroli. Uwolnienie się natomiast od odpowiedzialności za zaistniałą sytuację i za ewentualne niepowodzenia w radzeniu sobie z nią (osoby z zewnętrznym LOC) może zachęcać do podejmowania przez tę grupę bezrobotnych różnorodnych form aktywności, również w zakresie realizacji swoich planów życiowych.

Próba integracji uzyskanych przez nas wyników w ramach założeń regulacyjnej teorii zachowań potwierdza jej podstawową tezę: aktywność człowieka stanowi zawsze wypadkową uwarunkowań osobowościowych oraz cech i właściwości sytuacji (T o m a s z e w s k i, 1976). Na zmianę planów życiowych w sytuacji bezrobocia istotny wpływ mają zarówno czynniki wewnętrzne, m.in. poddane badaniom umiejscowienie poczucia kontroli, jak i właściwości sytuacji ważne dla danej osoby bezrobotnej. Regulacyjna rola czynników wewnętrznych nie może być analizowana bez równoczesnego uwzględniania konkretnej sytuacji oraz jej znaczenia dla każdej jednostki.

Bibliografia

- Allport G.W., 1961: *Pattern and growth in personality*. New York.
- Bańka A., 1992: *Percepcja stresu bezrobocia przez pracowników świadczących profesjonalnie pomoc bezrobotnym*. „Przegląd Psychologiczny”, nr 35, s. 509–522.
- Bańka A., Derbis R., red., 1995: *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań–Częstochowa.
- Furnham A., 1988: *Unemployment*. In: *Handbook of Economic Psychology*. Eds. W.F. van Raaij, W.F. van Veldhoven, G.M. Warneryd. Dordrecht.
- Jahoda M., 1982: *Employment and Unemployment: A Social Psychological Analysis*. New York.
- Kirchler E., 1985: *Job Loss and Mood*. „Journal of Economic Psychology”, Vol. 6.
- Koptas G., 1991: *Praca utracona bardziej szanowana?* „Rzeczpospolita”, 13.08.
- Kozielecki J., 1983: *Działania transgresyjne: przekraczanie granic samego siebie*. „Przegląd Psychologiczny”, nr 26, s. 505–517.
- Lipka A., 1992: *Indywidualne koszty bezrobocia. Próba klasyfikacji*. „Przegląd Psychologiczny”, nr 1, s. 137–149.
- Maslow A., 1954: *Motivation and Personality*. New York.
- Mądrzycki T., 1996: *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk.
- Obuchowski K., 1985: *Adaptacja twórcza*. Warszawa.
- Payne R., 1988: *A longitudinal study of the psychological well-being of unemployment*. „Sociology and Health and Illness”, No. 6, s. 152–174.
- Popiołek K., 1995: *Psychologiczne koszty bycia osobą bezrobotną*. W: „Psychologiczne Problemy Funkcjonowania Człowieka w Sytuacji Pracy”. T. 12 (21): *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Red. Z. Ratajczak. Katowice.
- Ratajczak Z., 1995: *Utrata pracy jako doświadczenie traumatyzujące i wyzwanie rozwojowe*. W: „Psychologiczne Problemy Funkcjonowania Człowieka w Sytuacji Pracy”. T. 12 (21): *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Red. Z. Ratajczak. Katowice.
- Reszke I., 1993: *Badanie stereotypów bezrobotnych. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. „Studia Socjologiczne”, nr 2 (129), s. 113–130.
- Retowski S., 1995: *Psychologiczne korelaty długotrwałego bezrobocia*. „Przegląd Psychologiczny”, T. 38, nr 1–2, s. 141–160.
- Rotter J.B., Hochreich D.J., 1975: *Personality*. Glenview.
- Schönpflug W., 1985: *Goal directed behaviors as a source of stress: Psychological origins and consequences of inefficiency*. In: *The concept of action in psychology*. Eds. M. Frese, J. Sabini. Hillsdale.
- Seligman M., 1975: *Helplessness: On depression, development and death*. San Francisco.
- Skarżyńska K., 1995: *Kto czuje się zagrożony bezrobociem: charakterystyka społeczno-psychologiczna młodzieży przewidującej trudności na rynku pracy*. W: „Psychologiczne Problemy Funkcjonowania Człowieka w Sytuacji Pracy”. T. 12 (21): *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Red. Z. Ratajczak. Katowice.
- Tiffany D., Cowan J., Tiffany P., 1979: *The unemployment: A social-psychological portrait*. New York.
- Tomaszewski T., red., 1976: *Psychologia*. Warszawa.
- Zaleski Z., 1991: *Psychologia zachowań celowych*. Warszawa.